

O'ZBEK VA INGLIZ TILIDA METAFORADAN FOYDALANISH

Malikov Isaqjon Erkinjon o'g'li
Farg'ona Davlat Universiteti
Ilmiy rahbar: fffd N. Aliyeva

ANNOTATSIYA: Mazkur tadqiqot jarayonida metafora tushunchasi va uning o'zbek va ingliz adabiyotlarida qo'llanilgan uslublari tahlil qilindi. Adabiy janrning yuragi metafora hisoblanishi ham o'rinlidir.

Kalit so'zlar: metafora, adabiyot, tilshunoslik, ko'chma ma'no, tasviriy vosita, mumtoz adabiyot, R.Qo'ng'urov, Arastu, O.Hanry, pneumonia, she'riyat, nasriy, istiora, Atoyi, Aristotel, John Della, Ritorika, o'xshatish.

Metafora tushunchasi paydo bo'lgandan buyon, o'tgan ikki yarim ming yildan ziyod vaqt oralig'ida ushbu fanga bag'ishlangan juda ko'p tadqiqotlar amalga oshirilgan. Metafora masalasi antik davrdan boshlab o'rganilib kelinadi. Xususan, Arastu bu atamani keng ma'noda qo'llagan. Faylasuf o'zining "Ritorika" asarida quyidagi fikrni ifodalaydi:

"Metafora yuksak darajada aniqlik, yoqimlilik va oxorlilik jozibasiga ega, undan o'rinli foydalanish nutqni bezaydi"¹. Metafora shunchaki badiiy vosita emas, balki inson ongining, obrazli tafakkurining muhim mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Metafora atamasi murakkab tushuncha hisoblanadi. Sababi, qadimgi antik davrdan boshlab, hozirgi davrgacha ushbu fan faqat tilshunoslarnigina emas, balki adabiyotshunos olimlarning diqqatini ham o'ziga jalb qilib kelmoqda. Yuqorida keltirilgan ikki turdagi olimlarning yagona maqsadi, so'zning ko'p ma'noligi hamda undagi mavjud uslubiy imkoniyatlarni o'rganishdir. Shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki, tahlil jarayonida metaforaga funksional yondashiladi, Chunki, bir tomondan yozuvchi yoki shoirga o'zining histuyg'ularini bayon etishga va asarni ma'noli hamda chiroyli yetkazib berishga yordam bersa, ikkinchi tomondan o'quvchiga keltirilgan asarni osonroq tushunish, tasavvur qilish yoki ularni o'zida his qilib xulosa chiqarishga yordam beradi. Bundan ko'rinib turibdiki, metaforaning she'riyatdagi, umuman badiiy ijoddagi o'rni beqiyosdir.

Metafora so'zining morfologik va sintaktik xususiyatlari:

Grek tilidan kirib kelgan bo'lib, so'z yoki iborani o'xshashlik yoki o'xshatishga asoslangan ko'chma ma'noda ishlatish va shunday ma'noda ishlatilgan so'z yoki ibora, istiora yoki majozdir² ("quloq" so'zining qozonning qulog'i ma'nosida ishlatilishi metaforaga yaqqol misol bo'la oladi).

A.Potebnya "Metafora qisqargan o'xshatishdir" deb ta'riflaydi. O'xshatishga xos bo'lgan, "aynan", "kabi", "xuddi" singari so'zlar ishtiroki metaforani yuzaga keltiradi. Biroq, metaforalar yuqorida ta'kidlangan so'zlar ishtirokisiz ham hosil bo'lishi mumkin.

¹ O'zME.Birinchi jild.Toshkent,2000-yil

Masalan, "ochiq ko'ngil" birikmasi ham metafora. Sababi, ushbu birikma "mehribon", "g'amxo'r" ma'nolarini bidirmoqda. Lekin, ko'rinib turibdiki ko'chma ma'nodagi birikma "kabi", "xuddi" singari so'zlar ishtirokisiz yasalgan.

John Stephen metaforaga quyidagicha ta'rif bergan:

Metafora - biror narsa yoki harakatni tushuntirish maqsadida ma'lum bir boshqa obyekt xususiyatidan foydalanadigan adabiy tushuncha³.

Masalan: "sochingiz ertalab quyoshidir" Ushbu gapda sochni rangi tillarang bo'lgani sababli, muallif uni to'g'ridan to'g'ri emas, balki quyoshga o'xshatib tasvirlaydi. Bundan tashqari, buyuk faylasuf Arastu o'zining mashhur "Poetika" asarida, "Ko'chma so'z (metafora) - narsaga xos bo'lmagan, jinsdan turga yoki turdan jinsga, yoxud turdan turga ko'chirilgan o'xshatilgan so'zdir" - deb ta'riflaydi.

Metaforada gap so'zma-so'z tarjima qilinmaydi. Taqqoslash yordamida g'oyani anglab olish mumkin.

R.Qo'ng'urov "O'zbek tilining tasviriy vositalari" kitobida shunday deb yozgan: "Metaforani yashirin o'xshatish deyish mumkin. Ammo u oddiy qiyosdan farq qiladi. Agar oddiy qiyos ham doim asosiy ikki a'zodan tashkil topsa (ya'ni nima qiyos qilanadi, nima bilan qiyos qilinadi - qiyos qilinuvchi va qiyos qilinadigan predmet), metaforada faqat ikkinchi a'zo - o'xshatilgan narsa qoladi, o'xshagan narsa tushiriladi, lekin u kontekstdan sezilib turadi, demak, metaforada tasvirlanayotgan predmet ana shu ikkinchi a'zo orqali idrok qilinadi"⁴.

Ular og'zaki nutqdan ko'ra, she'riyatda, umuman adabiyotda ko'proq ishlatiladi. Bu esa o'quvchiga ma'noni chiroyliroq va ta'sirchanroq yetkazib berishga xizmat qiladi. Metafora yozuvchining ijodiy mahsuli hisoblanadi. Shuning uchun uning she'riyatdagi o'rni beqiyosdir. Ayniqsa, o'zbek she'riyatida Abdulla Oripov -she'rlarida eng ko'p metafora ishlatgan shoirdir. Birgina misol tariqasida shoirning "Saron" she'rini olish mumkin⁵.

Ko'rdimku manglaying ter bilan qotib, Berahm otashga berganingda tob. Ko'rdim-ku tepangda o'zim yo'qotib, Hayratdan lol qotib qolganin oftob.

Ushbu she'rda "berahm otash" hamda "lol qotmoq" ya'ni quyoshning lol qolishi metafora hisoblanadi. Demak, olov, otashning jonsizligi va unda rahmlilik xususiyati yo'qligi sababli shoir bunda jonlantirishdan foydalangan va metafora vujudga kelgan. Bundan tashqari, oftob ham jonsiz, ya'ni lol qolish quyoshga xos emasligi sababli uni metafora deb atash mumkin. Bundan tashqari, "Yuzma-yuz", "O'zbekiston" hamda "Muallimlarga" singari she'rlarida ham shoir metaforaga ko'plab murojaat qilgan.

O'zbek she'riyatida so'zlarning ko'chma ma'noda qo'llanilish Usmon Azim she'rlarida ham uchraydi.

Masalan: Men ko'cha kezaman, yog'a boshlar qor Oppoq qo'lchalarin yelkamga tashlab⁶.

Ushbu yozuvchining yana bir metaforaga boy asari - "The gift of the Magi" hisoblanadi⁹. Ushbu asarda dastlabki metafora asarning sarlavhasidan boshlanadi. Ushbu so'zlar Della va Jimning sevgisi ma'nosini anglatib, metafora tarzida kelgan. Bundan tashqari, asarda soch ham jonlantirilgan va u jigarrang suv kabi to'lqinlanib, ko'chma ma'no hosil qilgan. Asarda Della obrazi sevgan insoni uchun sochini kesadi. Bu epizod hikoyaning kulminatsion nuqtalarida sodir bo'ladi. Shuning uchun ham yozuvchi bu voqealarni metafora orqali tasvirlagan. Keyingi metafora bu -ko'zlarning olmos, brilliantga qiyoslanishidir. Bu metafora Dellaning xursandchilikdan to'kayotgan ko'z yoshlarini anglatadi. Ushbu

asarning keying satrlarida "next two hours tripped by on rosy wings" keltirilgan gap "keyingi ikki soat pushti qanotlarda o'tib ketdi" ma'nosida tarjima qilinib, Dellaning keyingi vaqtlari hursandchilik bilan o'tganini tasvirlaydi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, O'zbek adabiyotida Said Ahmad eng ko'p metaforadan foydalangan ijodkordir. Masalan, uning eng mashhur asarlardan biri "Xandon Pista" asari ham metaforiga boydir¹⁰. Ushbu asarning ilk hikoyasi va dastlabki satrlaridayoq "lab" so'ziga urg'u berilgan. "Yoqut lab, g'uncha lab, shakar lab" kabi ta'riflar berish orqali metafora hosil qiladi. "Go'shtning zarari haqida" hikoyasida oldingi davrlarni "shirin tush" ga o'xshataman deb yozadi, Said Ahmad va bu oldingi zamonning esda qolarli hotiraga boy ekanligidan darak beradi. Undan keyingi metafora esa "Yur yuvamiz" hikoyasida uchraydi. "Badavlat kelin" nomli hikoyasi gazetada chop etilganini nishonlanishini "yuvmoq" fe'li bilan izohlaydi va bu so'z ko'chma ma'nodagi so'z hisoblanadi.

Mahoratli yozuvchning eng mashhur hikoyalaridan biri bo'lmish "Cho'l burguti" ni tahlil qilganda ham bir nechta metaforalarga duch kelish mumkin. Misol uchun, asarning boshida bulutlarning asta-sekinlik bilan harakatlanishini "qip -qizil bulutlar sudralib yuribdi" misralari bilan ifodalaydi. Bunda jonsiz bulutlarning jonlantirilishi orqali metafora hosil bo'ladi. Keyinroq asarning sarlavhasi ham ko'chma ma'nodagi so'z ekanligi ifodalanadi. Chunki, "cho'l burguti" deyilganda Said Ahmad uchar qush emas, yuzlarini shamollar qoraytirgan, yaqinida turgan odamga ham xuddi olisdan qarayotgandek ko'zlarini qisib, birov bilan ko'rishgani qo'l uzatganda shamolga qarshi uchishga hozirlanib, qanotini yozib oldinga intilib turgan burgutga o'xshash bahaybat bir kishini nazarda tutadi.

Bundan tashqari, asarda chol obrazi tomonidan ana shu "cho'l burguti" nomi bilan tanilgan shaxsga berilgan ta'riflarda ham yozuvchining metaforalardan mohirona foydalanganligiga guvoh bo'lish mumkin. U insonni "qoni tomiridan toshib ketayotgandek g'ayratli", "qo'li gul", yoshligida ham "o't-olov" bo'lgan deb ta'riflaydi. Ko'rinib turibdiki, cho'l burgutiga berilgan har bir ta'rif bo'rttirilgan holda tasvirlangan.

Sheryurakli bu lochin Qoqib qanot-qulochin, Quzg'unlardan asradi Elning xotin-xalajin.

Istiora janridan taniqli g'azalshunos Atoyi ham o'zining g'azallarida mahorat bilan foydalangan.

Masalan: Tamanno qilg'ali la'lingli ko'nglum, Kishi bilmas oni kim, qoldi qanda².

"La'l" tabiatda uchraydigan qimmatbaho qizil tosh, yor labidan chiqadigan iliq so'zni anglatadi. Yorning labi qon kabi qip-qizil bo'lgani sababli ham uni la'lga o'xshatma sifatida tasvirlaydi. La'l nodir tosh bo'lgani uchun, yorning shirin so'zlariga tenglaydi. Demak, Atoyi agar shunchaki shirin so'z deb tasvirlaganda, ma'no bu qadar tasirchan bo'lmas edi.

Bundan tashqari, Mir Alisher Navoiyning quyidagi misralarida qo'llanilgan istiora yanada go'zaldir:

Ul oy o'tlug' yuzin ochsa, Navoiy, tegmasin de ko'z, Muhabbat tuxmidin o'zga ul o't uzra sipand etmas³.

Ushbu g'azalda istioraning birinma-ketin qo'llanilganligini ko'rish mumkin. "oy", "muhabbat tuxmi", "o't" so'zlari ko'chma ma'noda qo'llanilgan. Oy - yorning yuzi ma'nosini bildirgan bo'lsa,

² Adabiyot:darslik-majmua /B.To'xtaliyev,-Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi"Davlat ilmiy nashriyoti,2017.B.168-169

³ Adabiyot:darslik-majmua /B.To'xtaliyev,-Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi"Davlat ilmiy nashriyoti,2017.B.169

"Muhabbat tuxmi"- insondagi nozik bir tuyg'uni ifodlaydi. Bu so'z shunchaki muhabbat yoki ishq so'zlaridan ko'ra go'zalroqdir. "O't" so'zi esa olov ma'nosini anglatadi va u yorning yuzini olov rangligini ifodalaydi. Atoyi uchun yorning yuzidagi qizillikni ifodalashning eng qulay yo'li uni olov so'zi bilan ta'riflashdir. Sababi, olov so'zi birinchidan yorning yuzi istaraliligini, ikkinchidan, uning rangini ifodalash uchun xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, metafora yaqin o'n yilda paydo bo'lgan atama emas. Bu atama qadimdan, nutqning chiroyli bo'lishi uchun xizmat qilgan. Xususan, asarlarda ifodalanuvchi obrazni ko'chma ma'noda ifodalanishini anglatadi. Shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki, metaforani bir nechta turlari mavjud va bu haqida lingvistika darsliklaridan ma'lumot topish mumkin. Ushbu termin avval aytib o'tilganidek, nafaqat, adabiyot darsliklarida balki, tilshunoslikda ham o'rganiladi. Bunga tegishli ma'lumotlar o'rganuvchiga maktabda berilgan darsliklar orqali o'rgatiladi. Adabiyotga keladigan bo'lsak, metafora adabiyotning har qanday janrida (nasriy, she'riy, hajviy va hakazo) birdek ishlatiladi. Bundan tashqari, insonlar uni kundalik hayotda ham foydalanganligini bir necha misollar bilan isbotlash mumkin. Masalan. "ko'channing boshi", "qozonning qulog'i", "stolning oyog'i", "tog'ning etagi".

Metafora o'xshash, shuning uchun ham ko'plab yondashuvlar shaklan va uslubiy, vazifasiga ko'ra yaqin kelsada, mohiyati jihatdan farqlanadi. Shu sababdan ham ko'chma ma'noda qo'llangan so'z tarzida talqin qilinadi. Yana bir bilish kerak bo'lgan ma'lumot, metaforaning mumtoz adabiyotida "istiora" deb atalashidir. Ma'no, mazmun, vazifa jihatdan ikkalasi bir hil. Biroq istiora faqatgina she'riyat, g'azalda foydalaniladi. Aslida g'azalda tasvirlanayotgan narsa yoki shaxs oddiy she'rdan ko'ra bo'rtirilgan tarzda aks etadi. Undagi istioraning ishtiroki esa obrazni o'quvchiga yanada ta'sirchanroq aks etishini ta'minlaydi.

Ikkala til kundalik hayotdagi metaforaning o'rnini haqida gapirilganda, u muloqotning tushunarligini hamda nutqni madaniyatliroq bo'lishiga yordam beradi.

Ayniqsa, nasriy asarlarda metafora kuzatuvchi uchun sezilarli darajada ko'zga tashlanadi. Sababi, nasriy asarda voqealar rivoji ko'proq va uni o'quvchiga ta'sirchanroq hamda yozuvchining aynan xayolida gavdalangan g'oyani tasvirlash uchun eng muhim manba hisoblanadi. Shuning uchun ham metaforani adabiyotdagi o'rnini beqiyosdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qo'ng'urov R., Begmatov E., Tojiyev Y, Nutq ma'daniyati va uslubiyat asoslari.-T.:O'qituvchi,1992
2. Qo'ng'urov R., O'zbek tilining tasviriy vositalari,T.,1977
3. Aristotel. Ritorika. Poetika - M.:Labirint,2000. _C.128
4. Adabiyot: darslik-majmua /B.To'xtaliyev,-Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi"Davlat ilmiy nashriyoti,2017.B.168-169
5. Abdurauf Fitrat., "Adabiyot qo'llanmasi"
6. ugli Arzimatov, B. Z. (2024). SPECIFIC ASPECTS OF INVESTMENT MANAGEMENT IN THE TOURISM SECTOR. World of Scientific news in Science, 2(3), 144-148.
7. Arzimatov, B. Z. (2023). PROMOTION OF FOREIGN TRADE IN THE COUNTRY'S ECONOMY. American Journal of Business Management, Economics and Banking, 18, 136-139.
8. Arzimatov, B. Z., & Askarova, R. N. (2023). EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN RELATIONSHIPS BETWEEN MANAGER AND EMPLOYEE. Current approaches and new research in modern sciences, 2(9), 36-39.

9. Arzimatov, B. (2023). The role of the leader in the systematic organization of management relations. *American Journal of Business Management, Economics and Banking*, 16, 157-160.
10. Гафуров, Б. З. (2021). АНАЛИЗ ЛИНГВОСТАТИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ АКЦЕНТНЫХ ФОНОВАРИАНТОВ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ РУССКОГО ЯЗЫКА. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(1-1).
11. Gafurov, B. Z. (2022). Neologisms and their functions in the field of medicine. *Journal of intellectual property and human rights*, 1(08), 41-44.
12. Gafurov, B. Z. (2022). Sociolinguistics and its functions in modern linguistics. *Economy and innovation*. Vol. 26. Poznan, Taxes USA, 92-95.
13. Zakirovich, G. B. (2022). Service Parts of Speech as an Important Component of Advertising Text in Russian and Uzbek Languages (By the Material of Advertising in the Sphere of Medicine). *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 3, 1-7.
14. Zakirovich, G. B. (2023). SPECIFICATION OF ERROR CORRECTION IN LANGUAGE LEARNING PROSESS. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 12(05), 8-13.
15. Sodikova, D. T. (2021). Glimpses to feminine literature during the dynasty of Bukhara emirate: all about a poetess muslihabegim miskin and her literary heritage. In *актуальные проблемы тюркологии: Россия и тюрко-мусульманский мир* (pp. 174-176).
16. Tursunovna, S. D. MUSLIHABEGIM MISKIN IS A TALENTED POET.
17. Eshankulov, H., & Sadikova, D. Muslihabegim Miskin is a talented bilingual poetes during the literary period of the XIXth century in Bukhara. *GOLDEN SCRIPTS OLTIN BITIGLAR*, 41.
18. Sodikova, D. T. (2021). Glimpses to feminine literature during the dynasty of Bukhara emirate: all about a poetess muslihabegim miskin and her literary heritage. In *актуальные проблемы тюркологии: Россия и тюрко-мусульманский мир* (pp. 174-176).
19. Sodikova, T. D. (2021). Depiction of Romantic Love in Muslihabegim Miskin's Poetry. *Middle European Scientific Bulletin*, 8.
20. Eshonqulov, H., & Sodikova, D. (2021). Muslihabegim Miskin–XIX asr Buxoro adabiy muhitining iste'dodli zullisonayn shoirasi. *Oltin bitiglar–Golden Scripts*, 3(3).
21. Садикова, Д. (2021). Muslihabegim Miskin Appeals to Historical Person-Hazrat Agoyi Vuzurg. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ* (buxdu. uz), 8(8).
22. Садикова, Д. (2021). Muslihabegim Miskin–XIX asr Buxoro adabiy muhitining iste'dodli zullisonayn shoirasi. *Центр научных публикаций* (buxdu. uz), 8(8).
23. Adabiyot: darslik-majmusi/B.To'xtaliyev,-Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi"Davlat ilmiy nashriyoti,2017.B.168-169
24. Xandon pista., G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.Toshkent-1994
25. <https://uz.warbletoncouncil.org>